

MAGYAR ORVOSI KULTURÁNK URALKODÓ ESZMÉI A MULT- BAN ÉS JELENBEN.

Mivelődéstörténelmi vázlat az Orvosi hetilap huszonötödik évfordulója alkalmával.

Högyes Endre tanártól.

Magyar orvosi kulturánk története nem nyulik olyan messze a múlt idők homályába, hogy azt vizsgáló szemünkkel könnyedén át ne tekinthetnénk.

Noha már a 16-ik század második felétől kezdve találunk elszórva egyes magyarul írott orvosi munkákat: mégis csak a múlt század vége és e század eleje vehető az orvosi magyar literatúra kezdeti szakának.

A korszellem szellője, mely már akkor folyamatnak indította az ébredező nemzeti öntudatot, nem hagyta legyitetlen orvosainkat sem. A magyar irodalmi nyelvnek mint a költészet és tudomány egyéb ágaiban úgy az orvosi tudományok terén is megtermettek a maga uttörő apostolai. A Révaiak, Faludyak, Orczyak, Rádayak, Besenyeiek, Báróczyak, Baresayak későbbben a Péczelyek, Virágok, Kazinczyk mellett, kik az általános irodalom ujjáteremtésén fáradoztak feltűntek az orvosi magyar irodalom első alapvetői is, Rácz Sámuel-ben, kortársaival Kovács Mihály, Bene Ferencz, Zsoldos, Haiszler, Gebhárdt, Molnár, Fodor, Rácz Istvánnal.

Az első magvetők által elhintett mag nem sokára kikelt és csakhamar élénk növekedésnek indult. Az a nagy ujjászületési processus, mely a politikában és művelődésben a 20-as években megindult és szakadatlan forrongásban tartotta a nemzetet egész a 40-es évek végéig, élénkebb lendületet adott az orvosi magyar irodalom fejlődésének is.

A művelt külföldtől hátramaradásnak nemzeti öntudatra jutása és a lassanként érlelődő meggyőződés, hogy a nemzeti létet csak a szomszédokkal egyrangú művelődés biztosítja, erőteljes tevékenységbe hozta azon magyar honfiakat is, kik hivatásuk szerint az orvosi tudományok tanításának és gyakorlati alkalmazásának szentelték életüket.

Első jele volt ez élénk tevékenységnek s az első magyar orvosi időszaki iratnak az „Orvosi tár“-nak megindítása Bugát, Toldy és más pesti egyetemi tanárok részéről.

1831-től 1848-ig e havi folyóirat volt a magyar orvosi irodalom központja. E körül csoportosultak a magyar orvosi ügyért tenni vágyó hazafiak, lelkesebb megyei gyakorló orvosaink és gyógyszerészeink, mint ifj. Bene F., Böhm K., Csasz Márton, Eckstein Ferencz és Frigyes, Fabini János, Forgó Gy. Gebhard Ferencz, Reisinger J., Vekerle, Vindisch, Pólya J., Csorba, Rupp N. János, Arányi, Flor, Török József. stb.

E folyóirat lett közegévé az 1841-ben megalakult Magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének, az u. e. évben létesült természettudományi társulatnak és az 1842 óta alapszabályilag működő budapesti orvos-egyletnek. Ide küldte be közleményeit Magyarország irni szerető orvos közönsége.

Csakhogy ez aránylag kevés volt. Oly kevés, mint a magyarul olvasni szerető orvosi közönség. Ha az Orvostár 30-as évfolyamait átlapozzuk, évről évre ugyanazon kis csoport irodalmi munkás nevével találkozunk. Csak a 40-es években merülnek fel újabb nevek a régiek mellett, jótékony eredménye gyanánt a Széchenyi által már korábban megindított mostan már a közélet és tudomány különböző terein élénkebben pezsgő egyesületi szellemnek.

Ha a 30-as és 40-es éveknek e röviden vázolt orvosi irodalmi törekvéseit egyetemes literaturai szempontból vesszük szemügyre, bár mennyire tisztelettel hajlunk is meg ama kor magyar szellemi munkásai előtt, mindazonáltal be kell vallanunk, hogy irodalmi munkásságuk inkább csak az ismeretek tovább adására mint az önálló tudomány fejlesztésre terjeszkedett. Így volt ez akkor az egyetemes

magyar természettudományi irodalomban. A felsőbb természettudományi és orvosi oktatás a scholasticismus békóiban nyögött. Széles olvasottságu eruditus egyetemi tanáraink az önálló tudomány fejlesztésnek forrásait, az önálló észlelésre felszerelt laboratoriumokat, klinikákat nélkülözvén csak az idegen buvárok által felfedezett tudományos igazságok elsajátítására és azoknak továbbadására szoritkoztak. A magyar orvosi culturáért buzgólkodók fő érdeme abban állott, hogy kicsiszolták és begyakorolták magukat az így nyert idegen ismereteknek magyar nyelven való közlésére. Ha változott is némileg e viszony különösen a 40-es évek későbbi folyamán, főképen a budapesti orvos-egylet és a természettudományi társulat behatása alatt, melyek az ösmeretterjesztés mellett a tudomány mivelést is czélul tűzték ki maguknak, mindazonáltal az egyetemes jellemvonás változatlanul maradt.

Sőt ugy látszik, hogy a mint tudatára jöttek és journalistikailag is bebizonyítaniok sikerült a magyar nyelv sokak által kétségbe vont alkalmas voltát az elvontabb orvos és természettudományok előadására és terjesztésére; egy bizonyos fokú chauvinismus fejlődött ki, mely azt hitte, hogy a magyar orvosi nyelv megalkotásával, tekintet nélkül a külföld orvosi tudományára, tisztán magyar alapon egy speciális magyar medicinát teremthet.

Hasonló tünemény mutatkozott a bölcészetben is a Hetényi és Szontagh-féle törekvésben, mely egy specialis magyar filozófiai iskolát akart alapítani, mely azonban nem sikerült, sem tudományunk bölcészeti előfeltételeinek hiányát nem pótolta.

Magyar orvosi literaturánk e sajátossága, csak egy buboréka gyanánt vehető ama negyvenes évek nagy reform eszméi saját irányu folyamatának. A reform törekvések közös jelszava volt nemzetiségünket érvényre emelni a politika és művelődés mezején. Nagy ujtóink különböző utakon és módokon törtek e czél felé és a követett főirányelvek szerint különböző zászlók köré csoportosultak. Leg-

népszerűbb volt a radicalismus zászlója, melynek hívei az új magyarországot, saját magából, idegen viszonyok utánzása és figyelembe vétele nélkül kívánták rekonstruálni. Ez áramlat hatása alatt állott a nemzeties felbuzdulás. Ez a szellem kapott visszhangot a politikában, a tudományban, a bölesészetben, művészetben és a szép irodalomban. E szellem lebegett a magyar orvosi literatura esendesen hömpölygő vizei felett is a specialis magyar mediczina felmerült eszményképében.

Az ifjodó Magyarország átalakulási folyamatának ily irányu egyetemes áramlása közben már a 40-es évek elején consolidálódott egy határozott irányu törekvés. Az ifjabb nemzedék felvilágosult legjelesebb tagjai: Szalay, Eötvös, Trefort, kik a nyugoti kulturát ismerték és aggódva szemlélték Magyarország elpókhálósodott és szüette intézményeit összeállottak és vállalkoztak azon nagy munkára, hogy a magyar szellemet bekapcsolják a nyugati szellembe és ledöntsék a védsorompót, mely Magyarországból nemcsak a nyugati iparezikkeket hanem a nyugoti kulturát is kirekesztette.

Törekvésök kezdetben nem talált visszhangra. A közvélemény felkavart áradata határozott irány nélkül hömpölygött tovább körvonalazatlan utain. Azonban kitartó munkásságokkal, szívós küzdelmökkel, melylyel megmozdítottak és széles látkörükkel, mélyre ható tudományokkal határozott alakba öntöttek minden korkérdést, utoljára is győzedelmeskedtek és a nagy nemzeti átalakulásnak, melyre Széchényi és Kossuth adták meg a lökést, a parlamentarismus érvényre emelésével sikerült megadni az európai irányzatot.

Az orvosi kulturának ily irányba terelésére ez időben még nem volt meg a kellő talaj. Az egyetemen még a fennálló tanitási és tanulási kényszer zibbasztotta az önálló tudományos buvárkodás szabad versenyét. Az orvosi gondolkozást a régi kórtan elaggott és félig meddig elkorhadt theoriái vezették. A boncz élettani iskolának, melyet a század elején a francziák és angolok alapítottak, s mely ez időben már meglehetősen érvényre emelkedett a német orvosi

tudományban is, a magyar orvosi közönségben kevés követője akadt. Az orvosi sajtóban megpendített reform eszmék szertehullámzó általánosságban mozogtak, nem volt szilárd központ a törekvéseket határozott irányban vezető elvek jegeczülésére.

A sajtóban hiányzó központ a sajtón kívül kezdett megalakulni. A budapesti Orvos-egylet időről-időre rendszeresen tartott tudományos összejöveteleiben, melyeken akkor még ifju, ma már tiszteletreméltó veteránjaink hordozták össze lelkesedésük egész erejével modern tudományosságunk első alapköveit, magyar nyelven előadott önálló tudományos észleleteik közlésével és azoknak szakszerű megbeszélésével. E gyűlések szívárogtatták át a magyar orvosi tudományosságba az akkor már teljes virágzásában levő bécsi iskola tanait, és ezzel egy journalistikailag ugyan ki nem fejtett de ama gyűlések szorgalmas előadói által öntudatosan érzett elvet; hogy magyar orvosi kulturánk is csak úgy nyerhet önálló és maradandó életet, ha a magyar orvosi tudományosság szellemét önállóan belekapcsolni tudjuk, a már akkor természettudományi alapon nyugvó nyugoti orvosi tudomány szellemébe.

Miként a politikai átalakulásban, kitartó munkásságok folytán, az európai kultúra szóvivőinek eszméi jutottak diadalra: orvosi művelődésünk átalakulásában is ez az elv ült győzedelmet akkor, midőn 1848-ban boldogult Eötvös József báró, mint az első magyar független ministerium közoktatásügyi vezetője, Balassa János egyetemi tanárt tanácsosi minőségben az orvoskari tanügyek igazgatásával megbizta.

Szabadságharcunk és a rá következő osztrák uralom félbeszakították politikai és közművelődési átalakulásunk e nagyszabásu folyamatát.

Az elnyomatás alatt mély csend állott be az orvosi literatúrában is. A magasabb orvosi oktatás tannyelve, mely korábban na-

gyobbrészt latin volt, melynek az 1848-ki törvények által elrendelt tanszabadság mellett tisztán magyarnak kellett volna lennie, ismét idegen lett. Az egyetlen magyar orvosi közlöny az „Orvosi-tár“ megszűnt. Szerkesztője tanszékétől megfosztva évek hosszú során szigorú rendőri felügyelet alá került. A tudományos akadémia, természettudományi társulat ülésai félbe szakadtak. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései betiltattak. Csak a budapesti orvos-egyletnek sikerült az engedélyt 1850-ben bizonyos korlátozás mellett kinyernie, hogy üléseit tovább folytathassa.

Ez ülések jegyzőkönyveibe vonult vissza akkor a magyar orvosi litteratura, melynek fenntartói voltak az elnyomatás előtti időszak buzgó hagyományosai, Balassa körében Kovács S., Endre és tiszteletreméltó nestoraink: Wagner János, Bókai János, Arányi Lajos, későbbben Hirschler Ignác és mások, kiknek elvitázhatlan érdemök leend mindenha, hogy e szomorú idők alatt nem hagyták elpusztulni magyar orvosi kulturánk fejlődésében oly korán megakasztott zsenge csiráját. Nem csak nem hagyták, hanem igyekeztek azt abban a szellemben megtartani, melyben azt még a negyvenes években, habár a sajtón kívül, megindítaniok sikerült.

Az európai kultúra hazai előharcosai, kik ez időben Deák Ferencz körül csoportosultak, miként a közéletben és az irodalomban, az orvosi téren is igyekeztek megtenni a magok kötelességét.

Az ötvenes évek végefelé, a hosszas passiv ellenállás után, ismét melegebb lüktetés hatotta át a nemzetet. Szokatlan pezsgés és élet indult meg az anyagi és a szellemi élet minden terén. Egy szebb jövő derengésének érzete ismét felélesztette a régi egyesületi szellemet; a dermedt álomban szunyadt társulatok újra megelevenedtek, az anyagi és szellemi élet különböző terein újabb meg újabb egyesületek támadtak, minden tenni vágyó hazafit a tevékenység nemes ösztöne ragadta meg, melynek mostan már nem kódós régiókban messze távol lebegő bizonytalan, hanem realis és határozottan kitűzött célja volt az, hogy ki-k-i saját körében, tehetsége és körülményei szerint hozzá járuljon a nemzeti mivelés nagy munkájához.

Ez időben, e mozgalomteli étellel szemben, a hazai orvosi kultúra férfiai sem maradhattak tétlenül. A tevékenység zászlója itt is ki lett bontva. A zászlóvivő azon körből került ki, mely a nyugati kultúra ápolója volt az orvosi téren a nagy napok előtt és a nagy napok után. A Balassa-körből, melynek akkori tagjai voltak: Balassa, Semelweis, Wagner egyetemi tanárok, Bókai és Kovács S. E. kórház főorvosok, Hirschler, Lumniczer, Markusovszky gyakorló orvosok és sok más velök azonos gondolkozású ügyfelek.

E kör tagjai előtt, kik nagyobb részt személyes tapasztalataik alapján ismerték a külföld orvosi intézményeit és önálló észleleteik közlésével részben legalább hozzájárultak a külföldi tudományos irodalom ápolásához is, világosan állott, hogy az önálló magyar orvosi kultúra megteremtéséhez az irodalmi nyelven kívül, önálló buvárkodó szellem keltésére van főszükség. Midőn azért Markusovszky Lajos Balassának tanítványa és benső barátja sajtó útján határozta el propagandát csinálni ez eszmék mellett és 1857-ben megalapította az Orvosi Hetilapot, határozottan ezt tűzte ki törekvése céljával: „az orvosi tudomány művelését közöttünk és általunk“ „nem az orvosi gyakorlat pillanatnyi szükségéiért, hanem az élő tudomány s egy szebb jövő szempontjából,“ „felkölteni a tudományos szellemet s edzeni az öntevékenység ösztönét.“

Az emelkedett szellemű agitációt a fogékony magyar orvosi közvélemény rokonszenvvel fogadta. Olvasóinak száma mindjárt az első félévben meghaladta a volt „Orvosi tár“ olvasóit. A munkatársak is, mely legelőbb a kör közelebbi tagjaiból állottak szaporodni kezdettek, körüle csoportosultak a fiatal generatio munkavágyó, az idősebb generatio kipróbált tevékenységű tagjai, közlőnye lett a budapesti orvos-egylet gyűlései előadásainak. A lap fenállása ugy az olvasók, mint a munkatársak részéről biztosítva volt.

De a külföldi orvos-tudományi mozgalmak ismerőjét és folytonos figyelemmel kísérőjét nem elégithette ki az, hogy hasábjai időről-időre megteljenek kellő számú cikkekkel, melyek közül sok ugyan minden tekintetben megütötte akár az európai mértéket, soknak azonban csak az az érdeme volt, hogy magyarul volt írva. Bár az Orvosi-tár által alapjában már kifejlesztett magyar orvosi nyelv tovább

fejlesztése is a programm egyik természetszerű pontja gyanánt szerepelt: magasabb ideálok lebegtek szem előtt. Az orvos- és természettudományok életető forrásai az egyetemeken azoknak klinikáiban, laboratoriumaiban fakadnak. A tudományos társulatok, szakfolyóiratok — mint egy szellemes természettudományi írónk magát kifejezi — csak vezető esővei e forrásoknak. E forrásokat kellett a magyar orvosi literatura számára megnyitni.

Csakhogy e források az időtájt még alig-alig hogy buzogtak. Az egyes tanszékekhez laboratoriumok alig, vagy épen nem, a klinikák csekély beteganyaggal szűk helyen összezsúfolva voltak. A tanszék képviselőiknek csak kis része követte a nálunk még akkor mindig új Rokitánszky-Skoda-féle iskolát, míg a nagy rész az ontologicus orvosi nézetek uralma alatt állott.

Német-, Francia- és Angolországban akkor már egy lépéssel a bécsi iskolánál is tovább voltak. A kísérleti élettani és kórtani irány, különösen Virchow vezetése alatt tetőfokán állott. Ez irány meghonosítására apostolok kellettek. Ezért fogadta rokonszenvvel, idegen voltok daczára, az Orvosi Hetilap a két kitűnő tanárnak Czermáknak és Langernek kinevezését, kikre, mint a kísérleti élettan és összehasonlító boncztan meghonosítóira — daczára amaz idegen korszak szomorú emlékének — még ma is rokonszenvvel gondolhatunk. Ezért intette az ifjúságot, hogy a kedvező alkalmat el ne szalaszszák és a szabatos orvosi gondolkodás módszereit elsajátítani iparkodjanak. Nem maradt sikertelenül. Czermák tőzsgyökeres magyarajku segédje B a l o g h Kálmán tr., kiről ma is már elmondhatjuk, hogy termékenysége irodalmi működésének sokoldalúságára nézve R á e z Sámuelen és B u g á t o n kívül, harmadik kimagasló alakja az összes magyar orvosi irodalomnak, néhány év mulva e szellemben egyik legerősebb támaszává és főmunkatársává vált az Orvosi Hetilapoknak.

A magyar provisorium beálltával most már véglegesen magyar lett a felsőbb oktatás nyelve. Az idegen nyelvű tanároknak el kellett vonulniok. Az Orvosi Hetilap élénk érzetével a tudományos haszonnak, melyet Czermák működése a magyar orvosi oktatás ügynek hajtott, szívélyes és lovagias bucsút vett a távozó kitűnő physiologtól,

ki hazánkat és fiait különben is megszerette. A meleg búcsu disharmonicus izgalmat gerjesztett. A nemzeties felbuzdulás enthusiasmus ismét felélesztette a negyvenes évek specialis magyar medicinájának esalóka fényét. Az új zászló kitűzetett. Körébe gyűltek a letűnt eszménykép hagyományosai. De a korszellem az idejét túlélt eszméknek többé már nem kedvezett. Azok, kiket nemes ösztönük orvosi kulturánk viradatán az önálló tudományos buvárkodásra vezetett, majdnem mindnyájan az Orvosi Hetilap köré csoportosultak, mert érezték, hogy ez megtalálta azt a hangot, mely az egyetemes kulturfejlődéssel consonál. A doctrinair elvek az orvosi téren is praeponderantiába jutottak a radicalismus eszméi felett.

* * *

Alkotmányunknak 1867-ben helyreállításával nemzetünk vissza lett adva önmagának. Megkezdette óriás átalakulását úgy az anyagi mint a szellemi élet összes mezején. Ez átalakulás detail munkája szemünk láttára még mai nap is szakadatlan folyamatban van. Lehetetlen ezekben is félre ismerni a vezető irányt. A negyvenes évek nagy gondolkozóinak álmai beteljesültek. Nemzeti mivelődésünk szelleme tényleg be van kapcsolva a nyugati kulturába. Nyugat mivelt népeivel együtt érezünk és gondolkozunk az emberi mivelődés nagy kérdéseiben; de nem csak érezünk és gondolkozunk, hanem teszünk is, tehetségünk szerint úgy az anyagi, mint a szellemi téren igyekezőnk meghozni az áldozatot, a magyar szorgalom és a magyar elme szüleményeit, az emberi nem egyetemes előhaladásának közös oltárára.

Hogy 1867 óta mennyire haladt orvosi kulturánk, alig szükséges vázolni. Orvosi és természettudományi intézeteink a budapesti és kolozsvári egyetemeken és a politechnicumon megsokasodtak. Bennök modern szellemben élénk tudományos tevékenység foly. Literaturánk eleven. Búváraink szavát az idegen irodalomban is meghallgatják. Orvosi tanfolyamunkra tódul az ifjuság. Az antiquissima ac celeberrima universitás nem bír reá oly csáb-erővel mint korábban, mert érzi és tudja, hogy itthon is elsajátíthatja már az exact tudományosság szellemét. Az egyetemet évről-évre elhagyó fiatal generatio kiviszi a modern szellemet az orvosi közeletbe is. Az orvosi köz-

értelem szellemi színvonala ma már tetemesebben magasabb mint 15 év előtt.

Ez örvendetes átalakulás vezérszellemét sem nehéz feltalálni. Annak, a ki 1857-ben azon őszinte szándékkal indította meg az Orvosi Hetilapot, hogy hozzájáruljon szakunkban a nemzeti művelés nagy munkájához „hogy e törekvése által becses kölesönözvén saját életének is“, a ki a zászlója köré csoportultaknak akkor kiadta a vezényszót, hogy „a magy. orvosi tudomány épülete felemeléséhez, melyet díszesnek és nagyoknak sokan óhajtanánk, s melynek fölszerelt termeiben vajmi szép és dicső volna egykoron buvázkodni és tanítgatni, alapját, ha bár pusztá kézzel is magunknak kell ásunk és építőszereit saját vállainkon, habár nem nagy dicsőséggel és önhaszonnal össze kell hordanunk“, 10 év múlva megadta a sors, hogy eszményképét gyakorlatilag is megvalósítani kezdhesse, midőn a második felelős magyar miniszterium közoktatásügyi minisztere Eötvös József br. miniszteriumában az orvosi oktatás ügyek előadásával — mint osztálytanácsost — Markuszóczy Lajos trt bizta meg. És hogy ez eszménykép nagyrészből az ő szellemi befolyása, kitartó munkássága, széles ismeretei alapján nagyobbára már eddig is valósulásba ment által, örömmel constatálhatja orvosi kulturánk minden rokonszenvező figyelmes szemlélője. Egyetemes kulturánk, vele az orvosinak átalakulása is az európai áramlat sodrába jutott és annak irányában, de önállóságát egyéni sajátosságát lehetőleg megtartva, halad a fejlődés végtelen pályáján.

* * *

Orvosi kulturánk röviden vázolt fejlődés történelmében tehát két uralkodó eszme magaslik ki a többi közül. Egyik a magyar orvosi nyelv megteremtésének, a másik az európai szaktudományosság behozatalának és meghonosításának eszméje a magyar orvosi gondolkodásban.

Jelenleg inkább az utóbbi eszme befolyása alatt állunk. Mert noha még mindig elég a tennivaló orvosi nyelvünk csinosítása és szabatosabbá tétele körül, még sem lehet tagadni, hogy ma már az

orvosi nyelv tekintetében bizonyos megállapodásra jutottunk. Hovatovább több tőzsgyökeres magyar nyelvérzékkel bíró íróink lépnek az irodalmi sorompóhoz. Az exact tudomány eszméit, a magyar nyelvű tanítás és tanulás hosszas folyama alatt, teljesen bírja assimilálni a magyar gondolkozás. Magyar nyelvű és észjárásu buváraink elméjében önálló és ennyiben magyar tudományos gondolatok támadnak. E gondolatoknak közlésénél az írályon rajta marad, a mennyiben az az elvont tudományban létezhetik, a nemzeties gondolkozás bélyege és az előadás sajátos magyaros zamata. A specialis magyar medicina eszményképe ilyen módon — és kimondhatjuk a helyes módon — valósult. Ma már — azt hisszük nem csalódunk mikor állítjuk — magyar orvosaink egyeteme ösztönszerűleg érzi, a közép értelmi színvonalon felül állók zöme pedig világos tudatával bír annak, hogy a magyar orvosi tudomány magasztos épületét nemzeti nyelvünkön kívül, főleg a tudományunk minden ágaira kiható erőteljes önálló tudományos tevékenység emelheti fel.

A múlt és jelen tapasztalatain alapuló mély meggyőződésünk azért, hogy magyar orvosi mivelődésünk irányeszméje a jelenben és a közel jövőben a modern szaktudományosság elvének gyakorlati keresztülvitelében rejlik, az orvosi oktatás, tudományos buvárlat és orvosi közélet minden ágában. Azoknak, kiket saját benső sugalmok és az események külső folyama az egyes ágak természetes vezéreivé emelt fel, ez eszme mellett küzdeni a magasztos feladatok, azért, hogy orvosi mivelődésünk kielégítőjelene után még egy fényesebb jövő következék.

Bekövetkezik-e és milyen lesz e fényesebb jövő? Ki tudná megmondani? . . . A mai generatio agyveleje hüvösebb, mintsem ábrándképek alkotásában huzamosb ideig gyönyörét találja és a kértely egy sajátos nemével, de a férfiasan végzett munka öngyönyörködtető érzetével lát újabb munkája után . . . Mégis . . . azt hisszük nem csalódunk! . . . A reménykedés végtelen rónáján hovatovább határozott alakot ölt a harmadik . . . a negyedik . . . az ötödik magyar tudomány-egyetem talán nem csupán délibáb képe,

fényes palotáival, számtalan labororiumaival, az ezeknek nyomán támadó pezsgő és eleven versenyével a jövő magyar tudományos életnek . . .

De ne tovább a káprázattal! A harang megkondult, fel a kötelekkel, hajtsuk a hajót — magyar orvosi kulturánk irányt kapott hajóját, rendeltetése útjain előre — tovább!!

Kolozsvárt, 1882. jun. 4-én.